

Turistlere Yönelik Terör Saldırılarının Turizme Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma

*The Effects of Terrorist Attacks Against Tourists on
Tourism: An Emprical Study on Turkey*

Burcu GÜVENEK*
Volkan ALPTEKİN**

ÖZ

Son yıllarda tüm dünyada artış gösteren terörist faaliyetler pek çok toplumsal, ekonomik ve siyasi sorunu da beraberinde getirmektedir. Bu problemi uzun süredir yaşayan bir ülke olarak Türkiye de terörist faaliyetlerin olumsuz etkilerini yıllardır hissetmektedir. Özellikle turizm gibi ulusal istikrarla yakından ilişkili sektörler yurt içinde yaşanan bu sıkıntılı durumdan oldukça etkilenmektedir. Bu çalışmada ülkemizde 1993- 2008 yılları arasında turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen terör saldırılarının ülke turizmini olumsuz etkileyip etkilemediği Müdahale Analizi yöntemiyle araştırılacaktır.

ANAHTAR KELİMELE

Terör, turizm, Müdahale Analizi.

* Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü,
burcuguenek@selcuk.edu.tr

** Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi İşletme Fakültesi Ekonomi ve Finans Bölümü,
volkan.alptekin@cbu.edu.tr

ABSTRACT

In recent years, the increase in terrorist attacks all over the world has brought many social, economic, and political problems. As a country Turkey experiencing this problem for years, has felt negative effects of terrorist attacks for a long time. Sectors which are closely related with national stability like tourism sector is considerably affected by this distressing situation. In this study, it will be investigated that if the terrorist attacks against tourists negatively affect the country tourism or not generally between the years of 1193-2008 by using The Intervention Analysis.

KEYWORDS

Terror, tourism, Intervention Analysis.

GİRİŞ

Latineden dilimize girmiş bir kelime olan terör kelime anlamı olarak korkudan titreme anlamına gelmektedir. Ancak genel kullanımına bakıldığında ise dehşete düşürme, korkutup caydırma ve yıldırma olarak ifade edilmektedir. Lutz ve Lutz (2004) ise terörü şiddet ve zalimlik olarak nitelendirmektedir.

Yukarıda belirtilen tanımlamalara rağmen Türkiye’de ve dünyada üzerinde fikir birliği yapılan bir terör tanımı bulunmamaktadır (Satılmış, 2001: 20). Bunun en önemli sebebi terörün ülkeler bazında değerlendirildiğinde ortaya çıkış nedenleri, etkilediği kişi ve gruplar ve yarattığı sonuçlar bakımından oldukça çeşitlilik göstermesidir.

Terör eylemlerinin bir kısmı teröristlere engel olmaya çalışan resmi otoritelere ve bu otoritelerin çalışanı konumunda bulunan sivillere yönelik yapılmaktayken (Satılmış, 2001: 8) bir kısım terör eylemleri ise kimi zaman dikkat çekmek kimi zaman gözdağı vermek, kimi zaman ise farklı yollardan ülkeye zarar vermek gibi amaçlarla turistlere yönelik olarak yapılmaktadır. Ülke içerisinde ve ülkeler arası bu kadar çeşitlilik gösteren terörist saldırıların turistlere yönelik olarak gerçekleştirilenleri ve bu saldırıların turizm üzerinde yarattığı etkiler çalışmamızın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır. Turizm sektörü pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de önemli bir gelir kaynağı olarak değerlendirilmekte ve bu gelir kaynağının önünde engel teşkil edebilecek her türlü olumsuzluk bertaraf edilmeye çalışılmaktadır. Sözü edilen bu olumsuzlukların başında ise terör eylemleri gelmektedir.

Bu çıkış noktasından hareketle öncelikle ülkemizde 1993- 2008 yılları arasında turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen terör saldırıları ele alınacak ve bu saldırıların ülke turizmini olumsuz etkileyip etkilemediği araştırılacaktır.

1. Turistlere Yönelik Terör Saldırılarının Turizm Üzerindeki Olası Etkileri

Uluslararası turizm sektörü pek çok gelişmekte olan ülke için artan bir öneme sahip olmaktadır. 1960’ların sonunda ve 1970’lerde turizm ödemeler bilançosu açıklarının kapatılmasında ve yabancı para kaynağı olarak görülmekteydi. 1980’lerin sonunda ve 1990’lar boyunca ise turizmin kamu geliri, milli gelir ve istihdam üzerindeki dolaylı ve dolaysız etkileri daha fazla dikkate değer bulunmuştur.

Günümüzde gelişen ve küreselleşen dünyanın bir sonucu olarak turizm en hızlı büyüyen ve çok boyutlu etkileri olan bir sektör haline gelmiştir.

Küreselleşmede finans sektörünün ardından ikinci sırayı alan turizm, dünyadaki refah seviyesinin artmasıyla ve seyahat ve turizm alanında yaşanan değişmelerle birlikte bu açıdan elverişli olan ülkelerin cazibesini arttırmakta ve bu ülkelere önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir.

Turizm sektörünü ve turistlerin ülke tercihlerini belirleyen pek çok faktör bulunmaktadır. Bunların bir kısmı seyahat edilecek ülkenin doğal ve fiziki koşullarına bir kısmı ise siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarına bağlı olarak şekillenmektedir. Ülkenin deniz ve/veya kış turizmine elverişli olması, doğal ve tarihi zenginlikleri gibi sebepler birinci kısım içerisinde sayılmaktadır. Bu koşullar daha çok kendiliğinden oluşmakla birlikte ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve ekonomik koşulların iyiliğine bağlı olarak yapılan düzeltme ve iyileştirmelerle turizme daha elverişli hale getirilebilmektedir.

Turizm sektörünü ve turistlerin ülke tercihlerini belirleyen ikinci kısım faktörler ise ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal koşullarına bağlı olarak dönemler arasında farklılık göstermektedir. Bu faktörler içerisinde ekonomik ve siyasi istikrar, savaş, terörizm gibi etkenler ve turizm altyapısının ulaşım, konaklama vb. açılardan yeterli olması, fuar ve festival gibi düzenlemeler sayılabilir. Çalışmamız kapsamında değerlendirilen ve ikinci kısım faktörler içerisinde değerlendirilen terörizm günümüzde turizm sektörünü olumsuz etkileyen önemli etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Terörizm yarattığı can ve mal kaybının yanı sıra tehdit ettiği ülkeler bakımından oluşturduğu güvensizlik ortamı dolayısıyla turizm dahil bütün sektörleri olumsuz etkilemektedir.

Özellikle son yıllarda turistlere ve turistik bölgelere yapılan terör saldırılarında bir artış olduğu gözlenmektedir. Terörist faaliyetlerin bu alanda artış göstermesinin arkasında yatan sebepler irdelendiğinde özellikle turizm sektörünün ülke ekonomisinde önemli payı olan ülkelerde turistlere ve turistik bölgelere yapılan terör saldırılarının kısa dönemde ülkelerin turizm sektörünü uzun dönemde ise genel ekonomisini olumsuz etkilemesi bu sektörü teröristler açısından cazip kılmaktadır. Bunun yanında turistlere yönelik saldırılar tüm dünya basınında yer aldığı için ülke imajını zedeleyerek ülkeye verdiği zararı katlayabilmektedir. Bu medyada yarattığı etki sebebiyle teröristlerin amaçlarına ulaşmalarını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca turistlerin ziyaret ettikleri ülkeyi fazla tanımamaları teröristlerin eylemlerini daha kolay gerçekleştirmelerine sebep olmaktadır.

2. Literatür

Richter (1980)'e göre turizm ve belirleyicileri incelendiğinde turizmin politik bir araç haline geldiği görülmekte ve başarılı bir turizm için turistleri ülkeye çekmede politik istikrar şartı doğal ve kültürel özelliklerden önce gelmektedir. Filipin turizminin ele alındığı çalışmada turizmin politik bir araç olarak kullanımının uluslar arası, ulusal ve kişisel bazda pek çok yarar sağlayacağı ifade edilmektedir.

Richter (1983) diğer bir çalışmasında ise terörizm turizm ilişkisini ele almış, 1980 yılındaki çalışmasına benzer bir şekilde terör turizm ilişkisinin güvenli seyahat ve diplomatik ilişkilerle paralellik gösterdiğini savunmuştur. Yazara göre terörizm ve turizm ilişkisi sadece güvenlik ve pazarlama açılarından değerlendirilmemeli, planlama, istikrar politikaları, politik risk analizleri ve acil durum yönetimi gibi faktörler de dikkate alınmalıdır. Richter(1983) ayrıca piyasa ve politika yapıcılara potansiyel turizmin geliştirilmesi ve turistlerin ve turizm sektörünün kırılganlığını azaltmak için önerilerde de bulunmaktadır.

D'Amore ve Anuza (1986) ise terörizmin küresel turizm üzerindeki etkisine yoğunlaşmakta ve politik istikrar, terörizm ve turizm ilişkisini irdelemektedir. Ulaşılan sonuç ise geçmişle kıyaslandığında artan sayıda turistin terörizmden etkilendiği olmuştur.

Brady ve Widdows (1988), Avrupa turizmi için talep denklemi tahmin etmiş ve pek çok değişkenin 1986 yaz turizmine ilişkin talep denklemi üzerindeki etkisini ele almıştır.

Conant ve diğerleri (1988)'nin ampirik nitelik taşıyan çalışması ise Amerika Birleşik Devletleri'nin 359 büyük turizm şirketinin 1986 terörizm krizinden nasıl etkilendikleri ve krizden en az hasarla çıkmaya ilişkin çözüm önerileri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak kriz yönetiminde promosyon uygulamaları, toplumsal ilişkiler ve kişisel iknaya dayalı satış uygulamalarıyla istenen sonuçlara ulaşılabileceği umut edilmektedir. Ayrıca seyahat edenler için bir takım güvenlik sistemleri geliştirilmesi de riskin en aza indirilmesinde çözüm olarak önerilmektedir.

Enders ve diğerleri (1992), Avusturya, İtalya, Yunanistan ve genel olarak Kıta Avrupası'na ait veriler kullanarak terörizmin turizm üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. ARIMA Modellerinin kullanıldığı bu çalışmada ülkelerin Avrupa turizminden aldıkları paylar incelenmiş sonrasında ise

terörizm sebebiyle bu ülkelerin uğradığı kayıplar grafik olarak gözler önüne serilmiştir. Çalışma sonucuna göre terörist saldırılardan hem saldırının gerçekleştiği ülke hem de komşu ülkeler olumsuz etkilenmişlerdir.

Sönmez (1998)'in "Turizm, Terörizm ve Politik İstikrarsızlık" başlıklı çalışması ise terörizm, siyasi çalkantı ve savaşın turizmle ilişkisinin görüldüğü kadar masum olmadığını geniş bir literatür çalışmasıyla ortaya koymaktadır.

Sönmez ve Graefe (1998)'e ait ampirik çalışmada ise Amerika Birleşik Devletlerine gelen uluslar arası turistlerin karşı karşıya olduğu on risk tipini ele alınmıştır. Yatay kesit verilerinin kullanıldığı çoklu regresyon analizinde terörizm, politik istikrarsızlık, fiziksel riskler ve memnuniyet gibi risk türlerinin ele alınan sekiz coğrafi bölgede farklı yoğunluklar gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Terör ve turizm konusunda öne çıkan ve yukarıda özetlenmeye çalışılan çalışmaların yanında ülkeler bazında bu ilişkiyi ortaya koyma çalışmaları pek çok çalışmada bulunmaktadır (Hurley (1988), Teye(1986, 1988), Hartz (1989), Tremblay (1989), Hollier (1991), Gartner ve Shen (1992), Aziz (1995), Witt ve More (1992), Wahab (1995, 1996), Krakover (2000), Buckley ve Klem (2002), Aly ve Strazicich (2011)).

Türkiye ile ilgili olarak bu konuda yapılan çalışmalara bakıldığında ise Drakos ve Kutun (2001) Yunanistan, İsrail ve Türkiye için 1996 Ocak- 1999 Aralık dönemine ilişkin analizlerinde terörizmin turizm üzerindeki bölgesel rekabeti etkileyip etkilemediğini test etmişlerdir. Enders ve diğerlerinin (1992) çalışmasının genişletilmiş hali olan bu çalışma sonuçlarına göre turizm sektörünün terörist saldırılara hassasiyetinin İsrail ve Türkiye için Yunanistan'a kıyasla daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Emsen ve Değer (2004), 1984- 2001 Türkiye örneğini ele alan çalışmalarında Türkiye'de terör olay sayıları, reel döviz kuru ($R=e. Pf/ Pd$), yabancı ülke gelirlerini temsilen OECD ülkelerinde kişi başına gelirleri ve Türkiye'nin yıllık turizm gelirleri verileri kullanılmıştır. Analiz sonucunda terörün turizm gelirlerini olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yeşiltaş ve diğerlerinin (2008) çalışmaları terörist faaliyetlerin turizm üzerindeki etkisini hem Türkiye hem de Dünya için ele alan geniş bir perspektif sunmaktadır. Herhangi bir ekonometrik analizin yer almadığı çalışma sonuçları terörün turizm üzerindeki etkilerini azaltmaya yönelik çözüm önerileri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Feridun (2010) çalışmasında 1986- 2006 dönemi için Türkiye'ye ilişkin verileri kullanmıştır. Ekonometrik yöntem olarak ARDL Bounds Testinin kullanıldığı analizde turizm ve terörizm arasında uzun dönemli negatif bir ilişkinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Literatüre ilişkin yapılan özetlemelerin sonucunda hem Türkiye hem de diğer ülkeler için terör turizm ilişkisini ele alan çalışmaların tümünde terör faaliyetlerinin genel olarak değerlendirildiği bizzat turistlere yönelik olarak yapılan saldırıların turizm üzerindeki etkilerinin değerlendirmeye alınmadığı dikkati çekmektedir. Bu anlamda ülkemiz için özellikle turistlere yönelik olarak düzenlenen terör saldırılarının turizm üzerinde etkisinin araştırıldığı çalışmamızın bu konuya farklı bir bakış açısı getireceği düşünülmektedir.

3. Verilerin Tanımlanması ve Ekonometrik Yöntem

Terör faaliyetlerin pek çoğu özellikle turistlere yönelik olarak yapılması da Türkiye'nin terör olaylarının yaşandığı bir ülke olarak anılması ülkemize gelme potansiyeli olan turistleri olumsuz etkilemektedir. Belirtilen bu önemli etkisine rağmen çalışmamız kapsamında sadece turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen terör eylemlerinin etkisi araştırılmakta diğer faaliyetler kapsam dışında tutulmaktadır. Çalışmamız kapsamında ele alınan 1993- 2008 yılları arasında turistlere yönelik olarak gerçekleştirilen terör saldırıları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Türkiye’de Turistlere Yönelik Olarak Yapılan Terör Saldırıları (1993-2006)

YIL	OLAY
1993	PKK tarafından güney sahillerinde gerçekleştirilen 12 yabancı, 16 Türk 28 kişinin yaralandığı otel ve restoran bombalama eylemi
	Temmuz ayından Ekim ayına kadar 8 değişik olayda PKK tarafından Güney Doğu Anadolu’da 19 batılı turistin kaçırılıp haftalarca alıkonulması eylemleri
1994	PKK’nın 2 Finlandiyalı turisti “Kürdistan’a” giriş vizesi olmadığı için kaçırmaları ve 22 gün alıkoymaları eylemi
	PKK tarafından Sultan Ahmet Meydanında bomba patlatılması ve 1 Alman, 1 Hollandalı ve 1 İspanyol olmak üzere 3 turistin yaralanması eylemi
	PKK tarafından Kapalı Çarşıya bomba konulması ve 1 İspanyol ve 1 Belçikalı olmak üzere 2 turistin ölmesi ve 17 kişinin yaralanması eylemi
	Marmaris ve Fethiye’de bombalama eylemleri sonucu 1 turistin ölmesi ve 10 turistin yaralanması eylemi
1998	Siirt yakınlarında 1 Japon turistin kaçırılması ve 4 gün alıkonulması eylemi
	Sultan Ahmet Meydanına bomba atılması ve 2 Hintli, 1 Yeni Zelandalı olmak üzere 3 yabancı turistin ve 4 vatandaşımızın yaralanması eylemi
1999	Ağrı’da 1 Alman turistin ve 1 Türk kamyon sürücüsünün kaçırılması ve ertesi gün Alman turistin bulunması fakat Türk kamyon sürücüsünün bulunamaması eylemi
	Terörist başının yakalanması ve akabinde yabancı basında yapılan turistleri hedef alan tehdit eylemleri
2003	İstanbul Neve Şalom Sinagogu ve Şişli Sinagoguna yönelik bombalama eylemleri
	HSBC Bankası Genel Müdürlüğü ve İngiltere’nin Başkonsolosluğuna yapılan bombalı saldırı eylemleri
2004	Kuşadası’nda 1 polis amirinin ölümüyle sonuçlanan bombalı eylem
2005	Kuşadası’nda 5 kişinin hayatını kaybettiği 13 kişinin yaralandığı bombalama eylemi
2006	PKK tarafından tatil yörelerine yönelik yapılan Antalya’da 3 kişinin ölümüne, Marmaris’te 21 kişinin yaralanmasına sebep olan bombalama eylemleri

Kaynak: (Yeşiltaş ve diğerleri, 2008: 183)

Çalışmamızda kullanılan 1963- 2008 yıllarına ait turizm gelirleri verileri ise T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (TURSAB) resmi sitelerinden derlenmiştir.

Çalışmamızın temel amacı turizm gelirlerine ilişkin verilerin bu yıllar arasında turistlere yönelik olarak yapılan terör eylemlerinden etkilenip etkilenmediğini müdahale analizi yöntemiyle analiz etmektir. Ekonometrik

modele karar verilirken elde edilen verilere ve bu verilerin kolay uygulanabilir olmasına dikkat edilmiştir.

Müdahale analizi zaman serileri üzerindeki politik bir etkiyi analiz eden, sosyal sürece yapılan farklı bir müdahalenin veya bu süreçte meydana gelen bir kesintinin etkilerini analiz eden bir yöntem olarak açıklanmaktadır (Cauley and Im, 1988: 28). Bu analizle farklı bir olaya veya müdahale girdisine seriler halinde meydana gelen tepkiler değerlendirilmektedir.

Müdahale Analizi Yöntemi ARIMA sürecinin ve müdahale değişkeninin toplamından oluşmaktadır (Yoo, 1998: 249). Zaman serilerinde stokastik bir sürecin olduğu varsayımı altında ilk aşamada yapılacak olan zaman serisini (Y_t) modellemek ve en uygun ARIMA modelini belirlemek olacaktır. Dolayısıyla bu aşamada yapılacak olan uygulamalar tamamıyla ARIMA modeliyle ilişkilidir (Noland ve diğerleri, 2008: 80). Sonraki aşamada ise en iyi ARIMA yapısı belirlenen modele gerçekleşen belirli bir politikanın etkisini dahil etmek için bir müdahale bileşeni eklemektir. Meydana gelen yeni zaman serisi aktarım fonksiyonu $f(I_t)$ ve gürültü bileşeni (N_t) olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Zaman serisi fonksiyonu ise şu şekildedir;

$$Y_t = f(I_t) + N_t \quad (1)$$

Denklem 1’de I_t politik kukladır ve müdahaleden önceki dönemde sıfır, müdahaleden sonraki dönemde 1 değeri alır. $f(I_t)$ t dönemindeki müdahale fonksiyonunu, N_t ARIMA ön müdahale modelini göstermektedir. t dönemindeki politik etki ise şu şekilde gösterilir;

$$Y_t^* = Y_t - N_t = f(I_t) \quad (2)$$

(2) nolu denklemde Y_t^* müdahaleden sonraki zaman serisi için ARIMA gösterimi, Y_t müdahaleden önceki zaman serisi için ARIMA gösterimi ve daha önce belirtildiği gibi $f(I_t)$ aktarım fonksiyonunu ifade eder. Aktarım fonksiyonunun burada kullanılan genel tanımı şu şekildedir;

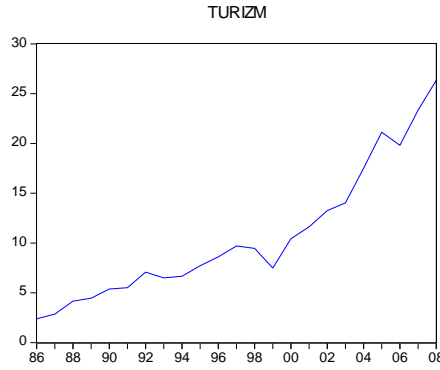
$$f(I_t) = \frac{\omega_0}{1 - \delta_1 B - \delta_2 B^2} (1 - B)^D I_{t-p} \quad (3)$$

(3)'te B^n geriye kaydırma işlecidir¹ ve bir değişkenin n dönem gecikmesini sağlar, D politikanın etki durumunu tanımlayan iki değerli bir değişkendir. Bu değişkenin sıfır olması durumunda politik etki kalıcıdır, ancak bir olması durumunda politik etki kalıcı değildir. p gecikme göstergesini, ω_0 ilk sıfırdan farklı etkiyi ($D = 0$ olduğunda ve $D = 1$ olduğunda ve sıfıra yaklaştığında) ve δ_i parametresi modelin kararlılığını gösterir.

4. Turistlere Yönelik Olarak Yapılan Terör Saldırılarının Ülkeye Giren Turist Sayısına Etkisinin Müdahale Yöntemiyle Analizi

Analize geçmeden önce verilerin bir takım testlerden geçirilerek analize uygun hale getirilmesi gerekmektedir. Bu sağlandıktan sonra ARIMA modelleri yardımıyla uygun model belirlenerek müdahale analizi ve saldırıların etkilerinin yorumlanması kısmına geçilecektir.

Şekil 1. Turizm Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Öncelikle seriyi küçük dalgalanmalardan arındırmak ve doğrusal hale getirmek amacıyla serinin logaritması alınmıştır. Logaritması alınan Turizm serisinin grafiği Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. Logaritması Alınmış Turizm Serisinin (LTurizm) Zaman Yolu Grafiği

Tablo 1'de serinin durağan olup olmadığını test etmede kullanılan birim kök testleri birlikte raporlanmaktadır.

¹ TDK, Ekonometri Terimleri Sözlüğü.

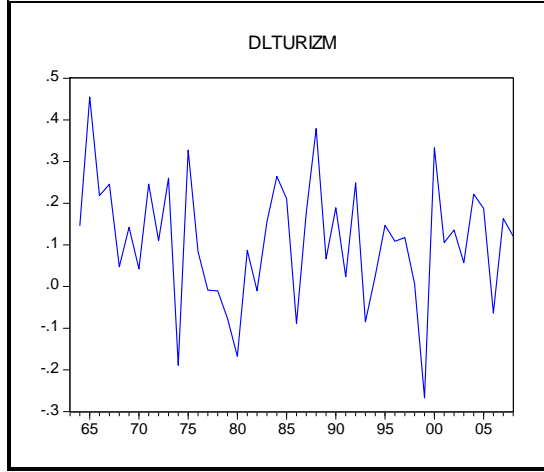
Tablo 1. Logaritması Alınmış Turizm Serisinin (LTurizm) Zaman Yolu Grafiği

ADF	ADF Test İst.	Mac Kinnon Kritik Değerleri			Olasılık Değeri
	-3.174753	% 1	% 5	% 10	0.1149
		-4.440739	-3.632896	-3.254671	
ADF (-1)	ADF Test İst.	Mac Kinnon Kritik Değerleri			Olasılık Değeri
	-5.394547	% 1	% 5	% 10	0.0003
		-3.788030	-3.012363	-2.646119	
PP	PP Test İst.	Kritik Değerler			Olasılık Değeri
	-3.174753	% 1	% 5	% 10	0.1149
		-4.226815	-3.536601	-3.200320	
PP (-1)	PP Test İst.	Kritik Değerler			Olasılık Değeri
	-3.441701	% 1	% 5	% 10	0.0158
		-3.626784	-2.945842	-2.611531	

İlk olarak gösterilen ADF test istatistiği -3.174753 değeri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde Mac Kinnon kritik değerlerinden mutlak olarak küçük ve olasılık değeri de (0.1149) 0,05 kritik değerinden büyük olduğu için H_0 hipotezi reddedilememiş ve seride birim kök sorunu olduğuna karar verilmiştir. Daha sonra serinin birinci farkı alınarak durağan hale getirilmesi sağlanmıştır.

Birim kök sınamalarında kullanılan bir diğer birim kök testi Phillips-Perron (PP) birim kök testidir. PP testinin boş ve alternatif hipotezleri de ADF birim kök testiyle örtüşmektedir; Serinin bu teste ilişkin sonuçlarına göre ise PP test istatistiği -3.174753 değeri %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde Mac Kinnon kritik değerlerinden mutlak olarak küçük ve olasılık değeri de (0.1149) 0,05 kritik değerinden büyük olduğu için H_0 : Birim kök var hipotezi reddedilememiş ve seride birim kökün olduğuna (serinin durağan olmadığına) karar verilmiştir. Bu aşamada serinin birinci farkı alınmış ve bu sorun giderilmiştir.

Şekil 3. dLTurizm Serisinin Zaman Yolu Grafiği

Şekil 3 birinci farkı alınmış Turizm serisinin zaman içerisindeki değişmelerini göstermektedir. Bu grafik aynı zamanda Turizm serisinin büyüme hızını göstermektedir.

Şekil 4. dLTurizm Serisinin Kartezyen Grafiği

Otokorelasyon	Kısmi Otokorelasyon	AC	PAC	Q-Stat	Prob	
		1	-0.088	-0.088	0.3686	0.544
		2	0.091	0.084	0.7765	0.678
		3	-0.038	-0.024	0.8502	0.837
		4	0.131	0.120	1.7373	0.784
		5	-0.083	-0.060	2.0987	0.835
		6	0.003	-0.029	2.0992	0.910
		7	-0.086	-0.074	2.5152	0.926
		8	0.053	0.026	2.6750	0.953
		9	-0.209	-0.182	5.2442	0.813
		10	-0.024	-0.064	5.2790	0.872
		11	-0.259	-0.239	9.4384	0.581
		12	0.103	0.052	10.118	0.606
		13	0.054	0.150	10.307	0.669
		14	-0.246	-0.301	14.427	0.418
		15	-0.101	-0.129	15.142	0.441
		16	-0.004	-0.070	15.143	0.514
		17	0.192	0.229	17.929	0.393
		18	-0.126	-0.128	19.166	0.382
		19	0.231	0.227	23.491	0.216
		20	0.079	-0.001	24.020	0.242

Bu noktadan sonra durağanlığı sağlanan birinci dereceden farkı alınmış toplam serisinin otokorelasyonları ve kısmi otokorelasyonları değerlendirilerek uygun ARIMA modeli belirlenecektir.

Tablo 2. Serinin ARIMA Modeli Sonuçları

Değişken	Katsayı	St. Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	0.094788	0.023642	4.009255	0.0003
AR(1)	-0.137271	0.079320	-1.730590	0.0919
AR(2)	0.675539	0.083674	8.073436	0.0000
MA(1)	-0.285437	0.250584	-1.139086	0.2620
MA(2)	-1.165871	0.222274	-5.245203	0.0000
MA(3)	-0.135455	0.213209	-0.635313	0.5291

Tablo 2'ye göre uygun ARIMA modelimiz AR(2) ve MA(3) yani ARIMA (2,1,3) olarak belirlenmiştir. Buna göre modelimizde iki tane AR üç tane MA kökü bulunmaktadır. Belirlenen bu model durağan koşulunu henüz sağlamamaktadır ancak müdahale analizi ile kuklalar eklenince bu problem ortadan kalkmaktadır.

Buradan itibaren analizimizin son aşamasını oluşturan Müdahale Analizine geçilmektedir. Belirlenen ARIMA (2,1,3) modeline turistlere yönelik terör saldırılarının yapıldığı yıllara ilişkin D93S, D94S, D98S D99S D03S D04S D05S D06S kuklaları yaratılmıştır. Seride kuklalardan kaynaklanan etkilerin ani (pulse) olarak meydana gelip kaybolmayacağı biraz etkisini sürdüreceği (step) düşünülmektedir. Bu analizde Kukla değişkenlerin yanında yer alan s harfleri ile yer almaktadır. Bu analize ilişkin test sonuçları Tablo 3'te raporlanmaktadır.

Tablo 3. Müdahalelerin Etkisi ilave Edilmiş Nihai Modelin İstatistiki Sonuçları

Değişken	Katsayı	St. Hata	t-İstatistiği	Prob.
C	0.089619	0.023915	3.747455	0.0008
D93S	-0.148391	0.171506	-0.865222	0.3940
D94S	0.171553	0.192815	0.889725	0.3809
D98S	-0.090341	0.188460	-0.479362	0.6353
D99S	0.068285	0.189719	0.359928	0.7215
D03S	-0.002150	0.195700	-0.010987	0.9913
D04S	0.151428	0.255452	0.592784	0.5579
D05S	-0.033587	0.251091	-0.133763	0.8945
D06S	-0.105290	0.186005	-0.566059	0.5757
AR(1)	0.185405	0.613459	0.302230	0.7646
AR(2)	0.383000	0.459035	0.834359	0.4109
MA(1)	-0.474784	0.657676	-0.721912	0.4761
MA(2)	-0.419370	0.651413	-0.643784	0.5248
MA(3)	-0.100625	0.250991	-0.400910	0.6914

Ulaşılan nihai modelin denklemini ise şu şekilde oluşturmaktadır:

$$\begin{aligned} \text{Log}y_t = & 0.090 - 0.15D93S_t + 0.17D94S_t - 0.090D98S_t + 0.069D99S_t - 0.002D03S_t \\ & + 0.15D04S_t - 0.10D06S_t + 1.185 \log y_{t-1} + 0.383 \log y_{t-2} + \varepsilon_t - 0.475\varepsilon_{t-1} - 0.419\varepsilon_{t-2} - 0.100\varepsilon_{t-3} \end{aligned}$$

Tabloda yer alan değerler incelendiğinde gerçekleştirilen terörist saldırılarının ülkemize gelen turist sayısı üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ülkemizde turizm sektörü ekonomik büyüme hedeflerini sağlamaya hizmet eden önemli sektörlerden biri olarak nitelendirilmektedir. Bu sebeple özellikle turizm gelirlerinin milli gelir içindeki payının önemli olduğu ülkelerde bu sektörün gelişmesine katkı sağlayacak düzenlemelere önem verilmeli bunun önündeki her türlü engel bertaraf edilmeye çalışılmalıdır. Ülkemiz bakımından değerlendirildiğinde turizm önündeki önemli engellerden biri olarak terör karşımıza çıkmaktadır. Bu terör saldırıları özellikle turistlere yönelik olarak

yapıldığında tepkiler hem ulusal boyutta hem de uluslararası boyutta artmaktadır.

Çalışmamızın sonuçları şaşırtıcı bir şekilde terör saldırılarının ülkemize gelen turist sayısında dikkate değer bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olabilecek birkaç neden bulunmaktadır. Bunlar içinde en önemli olanı terör saldırılarının medyada yer alış biçimiyle ilgilidir.

Günümüzde teknolojik gelişmelere bağlı olarak kitle iletişim araçlarının da gelişmesi ile birlikte bir ülkede yaşanan terör olaylarından en ince ayrıntısına kadar tüm dünya haberdar hale gelmektedir. Bu noktada terör eylemlerinin temel amacının terör örgütlerinin propagandasını yapmak olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu anlamda terör faaliyetlerinin turizm üzerinde yaratacağı olumsuz etkilerin artmasında veya azalmasında en önemli rollerden biri medyaya düşmektedir. İyi veya kötü her türlü propagandanın en etkin aracı olan medya, terörizm konusuyla meydana gelen hasar ve yaşanan insan kaybını gözler önüne sermekte ancak bazen objektif bazen sübjektif yaptığı yorumlarla bir takım sosyolojik ve politik sonuçlar da yaratabilmektedir (Yüksel, 2006: 47). Çalışmamızın kapsamında yer alan dönemde söz konusu saldırılar terör faaliyetlerinin amacının tersine hareket eden bir yaklaşımla ulusal ve uluslararası medyada yer almış, turizme sekte vurmeyecek şekilde haber yapılmıştır. Bu sebeple yabancılara yönelik olarak yapılan saldırılarında teröristlerin asıl hedefinin dikkat çekmek olduğu vurgulanmıştır. Bunun yanında ülkemizin turistik güzellikleri artan bir şekilde medyada yer almış böylece terör tehdidinin etkisi bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Söz konusu dönemde Turizm Bakanlığının ülke turizmini geliştirme hedefine yönelik olarak izlediği stratejiler de ülkemize gelen turist sayısının göz ardı edilemeyecek bir şekilde artmasına sebep olmuştur. Etkin turizm politikaları oluşturularak, turizm yatırım projelerini uygulanabilir kılacak politika araçlarının geliştirilmiştir. Ülkemizin önemli bir kültür, sanat ve turizm merkezi haline getirilmesi temel amaç olarak belirlenmiş bu amaç doğrultusunda sahip olduğumuz zenginlikleri yaşatıcı, yayıcı, destekleyici, geliştirici ve tanıtıcı, yerel, ulusal ve uluslararası nitelikteki etkinliklerin desteklenmesine çalışılmıştır. Bunun yanı sıra yazılı ve görsel basın ile internet aracılığıyla kültür varlıklarımızın önemini belirtir faaliyetler gerçekleştirilerek toplum bilincinin geliştirilmesi yönünde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Ülkemize gelen turist sayısını artırma hedefine hizmet eder şekilde uluslararası

ilişkiler güçlendirilmiş, yurtiçi ve yurtdışında gerçekleştirilen etkinliklere katılım desteklenmiş, ülkemizin tanıtımı konusunda önemli adımlar atılmıştır.

Ülke turizminin geliştirilmesi yönünde alınan tüm bu tedbirler ve girişilen faaliyetler şüphesiz ülke ekonomisine bir takım maliyetler yüklemiştir. Ancak turizm sektörünün ülkemizin kalkınmasında oynadığı önemli rol hesaba katıldığında yapılan harcamaların yanı sıra önemli getirilerin olacağı da göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde turizm sektörünün ekonomik anlamda taşıdığı bu büyük önem bu sektörün önündeki her türlü engelin kaldırılmaya çalışılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu engellerden önemli bir tanesi olan terörle mücadele ülkemizin siyasi gündemini oldukça meşgul etmektedir. Ancak şu da unutulmamalıdır ki; “Devletler bakımından terörle mücadele etmenin en büyük zorluğu yasa dışı bir faaliyeti yasal yollarla etkilemeye çalışmaktır” (Baharçiçek,2010: 31).

KAYNAKÇA

- ALY**, K. Y. and Mark C. Strazicich, "Terrorism and Tourism: Is the Impact Permanent or Transitory?", p. 2.
<http://fama2.us.es:8080/turismo/turismonet1/economia%20del%20turismo/economia%20del%20turismo/terrorism%20and%20tourism.pdf>, Erişim Tarihi: 14.04.2011.
- AZİZ**, H. (1995), *Understanding Terrorist Attacks on Tourists in Egypt*, Tourism Management 16, pp. 91- 95.
- BAHARÇİÇEK**, A. (2010), *Radikalleşmenin Önlenmesi ve Terörle Mücadele Üzerinde Demokratikleşmenin Rolü*, **Terörün Sosyal Psikolojisi**, Ed. Murat Sever, Hüseyin Cinoğlu, Oğuzhan Başbüyük, Polis Akademisi Yayınları, Terörizm ve Sınır Aşan Suçlar Serisi: 1, ss.25- 39.
- BRADY**, J., and R. Widdows, (1988) *The Impact of World Events on Travel to Europe During the Summer of 1986*, Journal of Travel Research 26, pp. 8- 10.
- BUCKLEY**, P. J., and M. Klemm (1993), *The Decline of Tourism in Northern Ireland: The Causes*, Tourism Management 14, pp.184-194.
- CAULEY**, Jon and Eric Iksoon Im (1988), "Intervention Policy Analysis of Skyjackings and Other Terrorist Incidents", **The American Economic Review**, Vol. 78, No. 2, Papers and Proceedings of the One- Hundredth Annual Meeting of the American Economic Association, pp. 27- 31.
- CONANT**, J. S., T. Clark, J. J. Burnett, and G. Zank, (1988), *Terrorism and Travel: Managing the Unmanageable*, Journal of Travel Research 26, pp. 16-20.
- D'AMORE**, L.J. and Anuza T.E. (1986), *International Terrorism: Implications and Challenge For Global Tourism*, Business Quarterly (November), pp. 20-29.
- DRAKOS**, K. ve Ali M. Kutan (2001), *Regional Effects Of Terrorism on Tourism: Evidence From Three Mediterranean Countries*, Zentrumfür Europäisch Integrationsforschung Center for European Integration Studies Working Paper B26.
- EMSEN S.** ve M. K. Değer (2004), Turizm Üzerine Terörizmin Etkileri: 1984- 2001 Türkiye Deneyimi, Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi (7) 2004, 67- 83.
- ENDERS**, W., T. Sandler ve G.F.Parise (1992), *An Econometric Analysis of the Impact of Terrorism on Tourism*, KYKLOS, Vol. 45, Fasc. 4, ss. 531- 554.
- FERİDUN M.** (2010), *Impact of terrorism on tourism in Turkey: empirical evidence from Turkey*, Applied Economics, p. 1- 6, iFirst.
- GARTNER**, W. C., and J. Shen (1992), *The Impact of Tiananmen Square on China's Tourism Image*, Journal of Travel Research 30, pp.47- 52.
- HARTZ**, C. (1989), *Business Executives as International Terrorist Targets*, In International Terrorism: The Decade Ahead, J. R. Buckwalter, ed., pp. 21-28.
- HOLLIER**, R. (1991), *Conflict in the Gulf: Response of the Tourism Industry*, Tourism Management 12, pp.2- 4.
- HURLEY**, J. A. (1988), *The Hotels of Rome: Meeting the Marketing Challenge of Terrorism*, The Cornell Quarterly 29, pp. 71-79.

- KRAKOVER**, S.(2000), Estimating The Effects of Atrocious Events on the Flow of Tourism in Israel, In *Tourism, War and The Commemoration of Atrocity*, ed. By G. Ashworth and R. Hartmann, New York: Cognizant Communication.
- LUTZ**, J.M ve B.J. Lutz (2004), **Global Terrorism**, Routledge, London and New York.
- NOLAND**, Robert B., M.A. Quddus and W.Y. Ochieng (2008) , “The effect of the London congestion charge on road casualties: an intervention analysis”, **Transportation** 35: 73–91.
- RICHTER** L.K. (1980), *Political Uses of Tourism: A philippine Case Study*, The Journal of Developing Areas 14, p. 237-257.
- RICHTER** L.K. (1983), *Tourism Politics and Political Science: A Case of not so Benign Neglect*, Annals of Tourism Research, Vol. 10 Issue 3, pp. 313-335.
- SATILMIŞ**, A. (2001), **Terör ve Turizm**, Emre Yayınları, İstanbul.
- SÖNMEZ**, S.F. (1998), *Tourism, Terrorism and Political Instability*, Annals of Tourism Research, Vol.25, No.2, pp. 416- 456.
- SÖNMEZ**, S. F., and A. R. Graefe (1998), *International Vacation Decisions and Terrorism Risk*, Annals of Tourism Research 25(1), pp.112- 144.
- TEYE**, V. B. (1986), *Liberation Wars and Tourism Development in Africa: The Case of Zambia*, Annals of Tourism Research 13, pp. 589- 608.
- TEYE**, V. B. (1988) *Coups d’Etat and African Tourism: A Study of Ghana*, Annals of Tourism Research 15, pp.329- 356
- TREMBLAY**, P. (1989), *Pooling International Tourism in Western Europe*, Annals of Tourism Research 16, pp. 477- 491.
- WAHAB**, S. (1996), *Tourism and Terrorism: Synthesis of the Problem with Emphasis on Egypt*, In *Tourism, Crime and International Security Issues*, A. Pizam and Y. Mansfeld, eds., New York: Wiley, pp. 175-186.
- WAHAB**, S. (1995), *Terrorism: A Challenge to Tourism. In Security and Risks in Travel and Tourism*, Proceedings of the Talk at the Top Conference, Ostersund: Mid-Sweden University, pp. 84-108.
- WITT**, S. F., and S. A. Moore (1992), *Promoting Tourism in the Face of Terrorism: The Role of Special Events in Northern Ireland*, Journal of International Consumer Marketing 4, pp.63- 75.
- YÜKSEL**, Erkan (2006), *Gerçek Yaşam, Medyadaki Gerçek ve Terör Haberciliği, Terörün Görüntüleri ve Görüntülerin Terörü*, Ed: Orhan Gökçe, Uğur Demiray, Çizgi Kitabevi, Konya, ss.21-53).
- YEŞİLTAŞ** M., Öztürk İ., ve Türkmen F. (2008), *Terör Faaliyetlerinin Turizm Sektörüne Etkilerinin Çözüm Önerileri Perspektifinde Değerlendirilmesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:1, s.s.175- 189.
- YOO**, Keum-Rok (1998), “Intervention analysis of electoral tax cycle: The case of Japan”, *Public Choice* 96: 241– 258.